

Պ Ա Տ Մ Ա Կ Ա Ն

ՀԱՅ ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ ՍԸ ԾԱԳՈՒՄԸ

ՄԱՐ-ՍԱԲԱՅԻ ՎԱՆՔԻՆ ՄԷՋ

Բ.

(Ա. Մասը տե՛ս ՍԻՈՆ 1927, Թիւ. 12, էջ 369)

3.— Հայ Միաբանութեան ծագումը. Ա. Ակիւրուպոլսեցիին խօսքերը այդ մասին :

Հայ Միաբանութեան ծագման պատմութիւնը գրելու համար մեր ձեռքը չունինք հին օրերէն մնացած հայեցի յիշատակարան մը . այդ մասին զարձալ մեզ իրազեկ ընողն է Կիւրեղ Ակիւթուպոլսեցին, այն անզուգական պատմիչը՝ որ ստոյգ գիծերով կը ներկայացնէ Դրդ. և Երգ. դարուց երուսաղէմի Անապատին ա՛յն Հայերը՝ որ եկած էին Հայաստանէն և յարած Անապատի զանազան վանքերու եզրայրութեանց, պահելով իրենց լեզուն և կրօնական ինքնութիւնը . Գուգիպոյի, Եւրիմիտի, Թեոքոսի (Տէյր Տօզի) և Մար-Սարայի գլխաւոր վանքերուն եզրայրութիւններն, ըստ Ակիւթուպոլսեցոյն, միննոյն ազգութիւններէ կազմուած չէին: Այս վանքերու եզրայրութիւններն Ապու Տիգի, Ղազարիտի և Փարանի կամ Պաղեստինեան ու է զիւզի տեղացիներէն չէին կազմուել: Պէտք է խոստովանիլ թէ այդ վանուց եզրայրներն եկած էին Յունաստանէն, Փոքր-Ասիայէն և Հայաստանէն . անոնցմէ ոմանք յոյն էին, ոմանք Կապադովկիացի և այլք Հայաստանցի . և այս նորեկներ ընդհանրապէս բարձր իմացականութեան տէր անձեր էին» . (Տե՛ս Raymond Génierի Vie de S. Euthyme le Grand , էջ 49):

Կը փոփոքինք առ այժմ միայն գրել Մար-Սարայի Հայ Վանականութեան ծագումը: Ինչպէս կը հասկըցուի Ակիւթուպոլսեցիին խօսքերէն, նոյն իսկ Մար-Սարայի օրով ծագում առած է նոյն վանքին Հայ Միաբանութիւնը: Մար-Սարայի յունարէն կենսագրութեան քանի մը հատ-

ուածներն, զոր մեր խնդրանքով, բարեհաճեցաւ թարգմանել մեր Ամեն. Տ. Դուրեան Ս. Պատրիարք Հայրն, Սարայի վանքին Հայ Միաբանութեան պատմական ծագման տեսակետով թանկարժէք տողեր են, ո՛չ մի Հայ պատմիչ երբևք յիշատակութիւն չունի երուսաղէմի Անապատին վանական եզրայրութեանց մէջ ապրող վաղընջական հայ Միաբանութեանց վերաբերմամբ: Ակիւթուպոլսեցին կ'աւանդէ մեզ հին դարու հայկական վանական կեանքէն նորութիւններ, որոց համար Հայ Եկեղց. Մատենագրութիւնը շնորհակալիօք կ'արձանագրէ անոր այս պատմական չքնաղ տողերը:

Ահա նոյն հատուածներուն թարգմանութիւնը.

«Անաստասի զահակալութեան և Զեհնի մահուան տարին՝ հոգեւոր շնորհներով պայծառացած աստուածաբան մարդ մը երեմիա անուն ազգու Հայ՝ այցելեց մենաստանը, հեան էին իր երկու աշակերտները՝ Պարոս և Պօղոս, այսպէս կոչուած՝ իրեն ստոյգ պատկերն ու զրոյմը անոր կեանքին: Ասոնցմէ Պօղոսը երկար ժամանակ ապրեցաւ մենաստանին մէջ, և սքանչելւոյն Սարայի ուղղութեանց կատարեալ փորձն առաւ . ստէպ խօսելով անոր շուրջիներուն հետ, որոնցմէ շատերն ապահովարար հնաեղ էին մարդուն ներկայ վարքին հաւասարապէս: (Հտժ. 68):

«Արդ՝ երբ անոնք յարեցան մենաստանին, երանելին Սարա շատ ուրախացաւ . և անոնց յատկացուց այրին հիւսիսակողմի փոքրիկ խուցը՝ ուր իր ճգնութիւններն անցուցած էր առաջին օրէն, և ուր ջուրի հոսանք մը կար, և անոնց տուաւ փոքրիկ ազօթարանը, որպէս զի կիրակի և շաբաթ օրերը՝ իրենց լեզուովը կատարեն սովորական փառարանութիւնները . այդ օրէն էր որ Հայերը ընդունուեցան մենաստանին մէջ. (Հտժ. 70):

«Եւ որովհետեւ առաջին աստուածաչէն տաճարը նեղ եկաւ եզրայրներու ժողովման և ազօթարանին մեծութիւնն ալ ալ չբաւեց Հայոց բազմութեան . աստուածարեւոյն Սարա անոնց հիմերուն վրայ ուրիշ շէնք մը կանդնեց՝ առաւելագոյն փոխելութեամբ և մեծութեամբ, ու զայն նըւիրեց Աստուածածնի, և նաւակատիքը

կատարեց ըստ ստորութեան, և յանձնեց զայն եղբայրներուն, որպէս զի յետ այնուրիկ հոն ժողովուն, և Հայոց բազմութիւնն ալ նոյն սուրբ տաճարը փոխադրեց, որպէս զի քրիստոնէական փաստարանութիւնները և Աւետարանը իրենց լեզուովը կարգան ունկեղիրներուն, աստուածային խորհուրդներուն հաղորդուելով ուրիշներու հետ, և հասարակաց ըլլայ ամէնուն մասնակցութիւնը (Հած. 92):

«... Տեսնելով որ Հայերը սրբազան երգերու կարգերը ուղղութեամբ կը պաշտեն, թոյլատրեց անոնց իրենց բնիկ լեզուովը երգել, բայց իր քարտեանն՝ զոր յունարէն երգել կանոնադրեց. յանձնարարելով նաև որ շարքի օրերը այրին մատրան և կիրակի օրերը՝ Աստուածածնի մէջ ժողովուն, և իւրաքանչիւրին մէջ կիրակի՝ երեկոյ և տէրունական տօներու աւթի՝ երեկոյէ մինչև առաւօտ երկարածը ուր հսկուի» (Հած. 93):

Այս տողերէն կը հասկցուի ուրեմն որ նոյն իսկ Մար-Սարայի կենդանութեան կազմուած էր տեղւոյն Հայ Միաբանութիւնը, շինուած էր յատուկ մատուռ մը՝ ուր բազմաթիւ միաբանք իրենց լեզուաւ պաշտամունք կը կատարէին և կը հետեւէին վանական կեանքի:

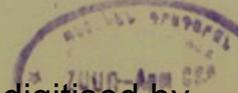
Բ. Հայազգի Երեմիայի Վանք

«Ճնորհներով պայծառացած աստուածարեալ մարգը» Հայազգի Երեմիան, Մար-Սարայի վերջին տարիներուն՝ կը մեկնի վանքէն, ուրիշ վանք մը հաստատուելու կեդրոնը Զորին հիւսիսային եղբրքը, Արելիոն կոչուած (քարայրի վանք) վանքին մօտ, զէպի հիւսիս, ինն հարիւր մեթր հեռաւորութեամբ: Մար-Սարա լսելով իր պատուական սարկաւազին մեկնումը և գիտաւորութիւնը՝ կը հետեւի անոր՝ աւտողձ, գործաւոր և զբամ առնելով իր հետը. կը շինէ մատուռ մը և վանք մը Երեմիայի և հետեւողաց համար, կը կանոնադրէ գործադրելու իր սեփական վանքին կանոնները և բնդհանուր վերակացու կը նշանակէ Երեմիան: 532 ին էր որ կը հաստատուէր այս վանքը և կը կոչուէր Երեմիայի Վանք, և ընտիր սարկաւազը հակառակ իր ակնկալութեան, ունեցաւ իր բա-

ժինը տարափէն ա՛յն ոսկիներուն՝ որ այնքան տխրեցուցած էին զինքը. այս ակնարկութիւն մըն է Մար-Սարայի կողմէն՝ Յուստինիանոս կայսրէն առնուած և վանքերուն ծախսուած մեծ զուժարներուն ծամար: Երեմիայի ձեռնարկը վանականաց համար բացատրիկ իրողութիւն մը չէր. կային ուրիշներ ալ նոյն իսկ Մար-Սարայի հակառակորդներ՝ որ թողով վանքը՝ կ'երթային այլուր և կը հիմնէին մենաստաններ և ինքը՝ Մար-Սարան ալ կ'օժանդակէր: Երեմիայի ուրոյն վանք ունենալուն այս պատմական պարագան Ալիւթուպուսեցին չէ յիշատակած իր վերոյշիշեալ զբոսքին մէջ, տարբեր ազբուրէ մէջ կը բերէ Raymond Génier (տե՛ս վերը, էջ 30-31): Վերև կարդացինք Սիլիւթուպուսեցիին փառաւոր վկայութիւնը Հայազգի Երեմիայի նկատմամբ. տարբեր անձ մը չենք կրնար նկատել ա՛յն Երեմիա սարկաւազը՝ որ իր անուամբ վանք մը կառուց կեդրոնի Զորին հիւսիսային եղբրքը, օժանդակութեամբ Մար-Սարայի: Ըստ մեր կարծեաց, մեծ հուանականութեամբ երկու անձերը նոյն են, քանի որ մասնաւոր՝ վաղմի յիշատակութիւն մ'ալ ունինք թէ Սարայի Զորին մէջ հայկական վանք մը գոյութիւն ունեցած է: Հայոց Անաստաս Վրդ. Ի Վանօրէից Յոսցակին մէջ կը կարգանք. «Այլ վանք Սիւնեաց ի Զորն Սարայի» . այս վանքը անտարակոյս Մար-Սարայի վանքէն տարբեր էր և հայկական. հետքը կորուսուած ուրիշ վանօրէից նման, այս փոքրիկ վանքն ալ, իր կործանումէն յետոյ, անյիշատակ մնացած է մեր կարծեօք: Սարայի Զորին հայկական այս վանքը հայազգի Երեմիայի կողմէն կատուցուած վանքը պէտք է ըլլայ: Սիւնեաց անուամբ կը յիշուի այն պատճառաւ որ կրդ. կամ կրդ. դարուն, Սիւնիք նորոգած են զայն և կոչուած է իրենց անուամբ: Ս. Տեղեաց մէջ Սիւնեաց նախարարութիւնը ունէր ուրիշ չորս վանքեր ևս ըստ Անաստաս Վարդապետի ցուցակին:

Գ.— Մար-Սարայի Հայ Միաբանութիւնը Չեռագիր Յիշատակագրանի համաձայն:

Մար-Սարայի Հայ Միաբանութեան

նախնական կազմութենէն մինչև ժերդ զարու կէտը նոյն Միարանութեան պատմական կեանքի մասին ու է տեղեկութեան չենք հանդիպած այլ և այլ ժամանակ նոյն վանքին վրայ տեղի ունեցող յարձակումներուն հետևանքով: Միարանութիւնը անտարակոյս ունեցած իր ընդհանրը և վանքին վերանորոգման՝ զարձեալ վերքուկրած է իր կանոնաւոր կեանքը: Այս պարագան յոյց կուտայ մեզ հայերէն Ձեռագրական յիշատակարան մը, ժերդ զարու, ընդօրինակուած Մար-Սարայի վանքին մէջ. որմէ կը հասկցուի թէ Հայ Միարանական կեանքը տեւած է մինչև ժերդ զարու կէտը, և հաւանաբար վերջ գտած 1639 ին, Սերպերուն նոյն վանքէն քաշուելէն յետոյ: Այդ Ձեռագրական յիշատակարանը ընդօրինակած է Հալէպի Ս. Քառասունք եկեղեցւոյն սեփական Աւետարանէն (Թ. 23), Գեր. Տ. Բարդէն Սրբազան՝ որ սիրով առոււ մեզ զայն և զոր նոյնութեամբ յառաջ կը բերենք հոս:

« Յոյ՛ն ինչպէ՛ս յարմար է շարժողութեան հայկազանց քառասուն (904=1455), և սարգսբարձեալ եւն սարսնաբանս և կենսարարք Աւետարանս Գրեթաքէ Ապոստոլն Վրայ: Ձեռ ի՛մ Վրայարար և սարսնաբան Սարգսնաքէ Թարգմանի ցանկացող եւն այս՝ սարսնաբանս Բարդէն և սարսնայ զս ինչ թանկ սնկուղարքէն և զբնական Վրայարարն հոգայ ի՛նչ Բայց արդ զբնացս սս յեռա՛ք յարմար և սարսնաբան և զնոյն և անարձեար բնէ Թարգմանս սարսնաբան Սարգսնաքէ: Ի լսս և յնարքն սարսնաքէ, ի սարսնան Սարգ Բարդէն կրտսսաբանս և հաւաքարար Աստուարս ի լսան արքայն Սարգայն, ընդ հոգմանս սարգսնայ որ անդ էն հոգմանքեալ:

Պարթեալ սարգսն զնեւ զն յնեւքնէ՛ս զնեւոր եւ զարդն ի՛մ զնեւնանեւն որ զնեւնն կովեոց և զՄարտի վրայնակեցոս և զնեւքանս Սարգ Գրեթաքէ:

Պարթեալ ծանկերստ՝ ո՛վ սարգսն եւ զարար որ սրտստ յնեւքան հոգայ Վրայն զսարգսն Աւետարանս հոգեար արքայն Վրայ և սարսնաբանն ի՛նչ տեք Աքրանս՝ որ Բարդէն ի սարսնայն Մարցոյն: Աստուած սարսնն զնեւն և զնոր արքայն, զն բարստն սնեւքան զնեւքանս հոգայ Վրայ ի՛նչ Բարդէնար զնեւքանս յնեւքանս սնեւքանս:

Սարգսնար ո՛վ սարգսն եղբարս զնայնութեամբ Աքրանս՝ զարգարարքն և տեք Տառնակնն և տեք Սարսնակնն և տեք Հայարարքն որ սարստ զսարգսն սնեւքանս յնեւքանս հոգայ Վրայն տեք Աքրանս:

Վն. երէն - և իստիքն ի քո՛մէ քոս - հանելով ի՛մ բարսնաքէ: Վրայն, Յոսրայն սարգ և զնեւքանս - զսարգսն: Թիւրքերէն. Հայոց Ձի (= 1471):

Այս յիշատակարանէն որոշապէս կը հասկցուի որ Թաղես սարկաւազ, իրր Հայ միարան, 1455ին, Սարայի վանքին մէջ կ'ընդօրինակէ Աւետարան մը, իր անձին համար, աշխատակցութեամբ Ս. Փրկչի միարան թուղթ կոկող Յովհաննէսի՝ իր հոգեար կրօրը և Մարկոս մրայնակեացին, և 16 ասրի ետքը նոյն Աւետարանը կը նուիրէ իրեն աշակերտին Մարցի Տէր Արանամ Քահանային:

Հայ Միարանութեան եկեղեցին Մար-Սարայի մէջ:

Ըստ Սիւրբուպոլսեցոյն բացատրութեան, ինչպէս տեսանք վերև, Մար-Սարայ Հայոց միարաններուն բազմութեանը պատճառաւ իր յատկացուցած մասուոր նեղ դալուն համար, յանուն Ս. Աստուածածնի նոր եկեղեցի մը կը շինէ «առաւել յաղոյն վայելչութեամբ և մեծութեամբ»: 501ին կը կատարուի այս շինութիւնը, ոչ թէ միայն անհրաժեշտ պէտքի մը համար, այլ իրր բողոք ընդդէմ նեատորի: Այս նորաշէն եկեղեցւոյն նաւակափքը կը կատարէ երուսաղէմի եկիա Պարթաբքը, որ աշակերտակիցն էր և մտերիմը Մար-Սարայի (տե՛ս Raymond Génierի Conférences de Saint-Étienne, 1910, էջ 295): Պատահած դէպքերուն պատճառաւ կը թուի թէ Հայ Միարանութեան յատկացուած եկեղեցին փոփոխութեան ենթարկուած է: Երուսաղէմի Նոթր-Տամի բրօքէտրներուն 1922ի հրատարակած «La Palestine Guide» խորագրով գրքին մէջ (էջ 323) կ'ըսուի թէ՛ «Աւետան» եկեղեցին Սարայի Հայ վանականաց կողմէն շինուեցաւ. բայց ան չունի այժմ ու է յիշատակարան»: չգրեանք թէ նոյն եկեղեցիները ուրկէ՞ քաղած են այս տեղեկութիւնը: Վերջին զարու մեր պատմիչներէն Հաննէ կոր յիշեցինք, իր պատմութեան մէջ (էջ 282), Մար-Սարայի վանքին թուած եկեղեցիներու կարգին կը յիշատակէ Ս. Աստուածայն եկեղեցին և կը յարէ. «Սն - սնեւքանս Վրայն ի՛նչ Բարդէն զնեւքանս»: Իսկ Խորէն Վրդ. Մխիթարեան (յետոյ կախկապոս) իր

« Համաստ Պատմ. Երուսաղէմի » գործին մէջ (էջ 158), Հաննէի յիշած եկեղեցիներուն անունները մէջ բերելէ յետոյ, կ'աւելցնէ սա՛ խօսքերը. « Ուրիշորէ՛ Արթուր Առաքելոց որ Հայոց նախարարներն շինուած է. Բայց այժմ Բարդուէլն շինուած է. »: Խորէն Վարդապետի այս վերջին ծանօթութեան ազդրիւրը մեզ անձանօթ կը մնայ, նոյնիմաստ կրկնութիւն մը ունի նաև Մկրտիչ Վրդ. Արծրունեան իր « Ստորագրութիւն Երուսաղէմի » գրքին մէջ (էջ 274)։ Տիրքան Սաւալան իր Երուսաղէմի անտիպ պատմութեան մէջ, ու է նշանակելի տեղեկութիւն մը շիտար դժբախտաբար... միայն կը գրէ (էջ 298) սա հակիրճ տողերը. « Ի վերայ

դժբեթի եկեղեցւոյն որ ի վանս Հ. Սարաբի՛ գտանին երկաթազրեալ անուանք Հայ վարդապետաց ոմանց . . . և գտանին անգ հայերէն հին ձեռագիրք »: Մեր այցելութեան աթիւ, հակառակ մեր հետազօտութեանց, չկրցինք տեսնել Սաւալանի յիշած երկաթազրեալ այդ արձանագրութիւնը. իսկ հայերէն ձեռագրաց գոյութեան ապացոյց են անտարակոյս Հալէպի Ս. Քառասունք Եկեղեցւոյն Աւետարանը՝ որուն յիշատակարանը գրինք վերը. իսկ օտար ուղեցոյցներ բացօթյ կը վկայեն Մար-Սարայի վանքին Հայկական ձեռագրաց գոյութեան մասին:

ՄԿՐՏԻԶ ԵՊՍ. ԱՂԱԽՆՈՒՆԻ

ՄԱՆԴԱԿՈՒՆԻԻ ԶԱՌԵՐՈՒՆ ՄԷՎ ՆՈՐ ՁԵՌԱԿԻՐԸ

Շար. ՍԻՄՆ ԹԻԸ 12. 372 էջ

Տպագիրը

Ձեռագիրը

— » — » 18-19	ըմբռնեալ ի տեղիս . . . ազփարի	ըմբռնեալ է Դէլէ . . . ազփարի
— » — » 21	տեսէք զանօրէն շահն նըզօղից	տեսէք զանօրէն շահիցն նորօմն
— » 67 » 4	արտաքս փախիցուք	արտաքս փաղեցուք
— » — » 6	զի զօր օրինակ սուր առեալ և զինքն խոցոտիցէ	զի զօր օրինակ տուալ ումեք (՛) սուր և կամօք զանձն խոցոտիցէ
— » — » 9	անագործն է սոյն և անագորմ առնէ	առէ Դէլէ Դէլէ. և զարարատեաց է սոյն և մարդասպան առնէ
— » — » 20-21	զի մի՛ զարգացեալ ծայրիցն՝ զմեզ . . .	զի մի՛ ի զարգացեալ վարուցն՝ զմեզ . . .
— » — » 28	այդ բարբառ անօրէն և հակառակ . . .	արդ, բարբառդ այդ անօրէն է և հակառակ . . .
— » — » 38	առնուլ, յորժամ զմիմեանց բնն բառնայցեմք	առնուլ զհիւն: Ձեռքիցէ անդիւղեյեթոյ ին շարձիցէ Դէլէ Դէլէ, « յորժամ զմիմեանց բնն բառնայցեմք » Իւււլ. (Տպ. էջ 67 տ. 38). « Եւ արդ զի՞նչ պտտասխանի տացէ որ ոչ իբրև զքրիստոնեայ փոխ այնոցիկ տացէ ուստի ահն ոչ ունիցի առնուլ անգրէն զհիւն: Այլ ոչ իբրև ըզմաքսաւորան գտանիցիս վաշխիքն պահանջելովք: Եւ արդ, ի՞նչ իւրք քրիստոնեայ և քրիստոսասէր կոչեսցիս որ զպատու իրանս Քրիստոսի մերժեալ անարգես. զի Քրիստոս զամենայն